

Contribució a l'etnobotànica de Mallorca. La biodiversitat vegetal i la seva gestió en una illa mediterrània

Maria Esperança Carrió Cabrer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

FACULTAT DE FARMÀCIA

Departament de Productes Naturals, Biologia Vegetal i Edafologia

Laboratori de Botànica

PROGRAMA DE DOCTORAT

“RECERCA, DESENVOLUPAMENT I CONTROL DE MEDICAMENTS”

**CONTRIBUCIÓ A L'ETNOBOTÀNICA DE MALLORCA.
LA BIODIVERSITAT VEGETAL I
LA SEVA GESTIÓ EN UNA ILLA MEDITERRÀNIA**

MARIA ESPERANÇA CARRIÓ CABRER

Barcelona 2013

CAPÍTOL 5. RESUM I CONCLUSIONS

Aquest treball estableix el catàleg etnoflorístic de Mallorca. L'estudi es basa en 235 persones d'una mitjana d'edat de 76 anys i abraça 75 nuclis de població de tots els 53 municipis mallorquins. De les 235 persones entrevistades, el 97% són autòctones de l'illa, el 89% són jubilats, i el 57% són homes. S'ha recollit majoritàriament informació de persones nascudes entre el 1931 i el 1940. La informació obtinguda de les entrevistes ha estat analitzada des del punt de vista botànic i etnogràfic, i s'ha fet servir el gestor de dades del grup EtnobotCat, ideat en el transcurs d'aquest estudi a partir de versions anteriors d'altres bases de dades etnobotàniques del nostre equip. El total de tàxons recollit de les entrevistes és de 517, i les citacions globals (amb consens u, és a dir, citades per almenys un informant) per a cada categoria d'ús són 1900 per a medicinals, 2872 per a alimentàries i 2235 per a altres usos. S'han recollit un total de 600 dades etnogràfiques no referents directament als vegetals. L'interès principal de portar a terme un estudi etnobotànic de Mallorca ha estat el de contribuir a conèixer l'ús tradicional que es fa de les plantes de l'illa i valorar els beneficis que es poden extraure d'aquests sabers, aplicats al present i futur de la societat estudiada.

A continuació es presenten les conclusions que s'extreuen d'aquest estudi:

1. La mitjana de citacions d'ús per informant és de 42,31, però hi ha 22 persones que en citen més de cent. El factor de consens d'informants (F_{IC}) per a tot Mallorca és 0,94, un valor molt proper a 1, o sigui, al que seria el màxim consens; els informants del treball coincideixen en un 94% a indicar quins tàxons són útils a l'illa, la qual cosa confereix als resultats una fiabilitat molt alta. Segons les nostres anàlisis, amb 25 informants ben escollits podríem tenir el 80% de la informació etnobotànica més bàsica de l'estudi, la que representa el nucli del coneixement i ús de les plantes a Mallorca.

2. Les comparacions entre informants donen idea de l'especialització per sexes i per municipis (i pel seu conjunt en àrees geodiverses) en el coneixement de la diversitat biològica. Pel que fa a les comparacions entre informants, les variables principals que els diferencien són bàsicament alimentàries; en canvi, en la comparació dels resultats de les entrevistes en les diferents comarques la categoria

d'ús més homogènia és la dels altres usos, i les zones amb més dissimilituds totals amb les altres són el Pla i el Nord. Destaquen les semblances en totes les anàlisis de les comarques de Palma i el Sud, el Llevant i la Tramuntana, i la Tramuntana i el Sud, i no només per raons florístiques, sinó també per les històries personals dels informants, les condicions de vida i altres característiques de caire social. A banda de les diferències territorials, tant la desigualtat urbana/rural com la ruptura generacional provocada pels canvis socials arran del desenvolupament turístic des dels anys 1960, amb el consegüent allunyament de la vida rural a les possessions, condicionen aquesta anàlisi de les entrevistes sobre els coneixements de plantes útils a Mallorca i s'han de tenir en compte a l'hora de fer una bona contextualització de l'estudi.

3. Dels 517 tàxons que conformen el catàleg etnoflorístic, majoritàriament fanerògames i hemicriptòfits de tipus biològic, un 52% són silvestres i la resta cultivats o obtinguts al comerç. L'índex d'etnobotanicitat és del 28%, o sigui, els informants han qualificat prop d'un terç de la flora de Mallorca com a útil. Els índexs de fitoal·loctoneïtat i de fitoetnoendemicitat són de 7,83 i 3,29 respectivament (els informants han referit 17 endemismes útils), per tant hi ha una tendència a fer més ús de les plantes de fora que de les endèmiques. Aquestes dades s'assemblen molt a les tesis precedents realitzades pel grup EtnobotCat, tot i que en el present treball, més modern, s'intueix el creixement de l'ús de plantes al·lòctones en detriment de les endèmiques.

4. El total de famílies botàniques dels tàxons recollits és de 114, entre les quals destaquen les lamiàcies i les asteràcies tant per al conjunt de les dades com per a cada categoria d'ús. Aquests índexs i resultats són molt semblants als treballs etnobotànics que han precedit aquest en altres zones de Catalunya i d'Espanya. Les tres plantes més citades, les que presenten un índex d'importància cultural (IC) major, són *Olea europaea* var. *europaea*, *Santolina chamaecyparissus* i *Citrus limon*. És molt significatiu que una de les plantes amb l'IC més elevat sigui endèmica. La significança cultural d'un tàxon, i més si és un endemisme, és un concepte que pot servir per a avaluar l'estat actual de conservació de l'espècie i fer propostes de gestió sostenible tenint en compte les utilitzacions i els coneixements tradicionals.

Les plantes més citades a Mallorca són més semblants a les dels treballs etnobotànics italians que a les dels d'estudis fets en les diferents àrees de llengua catalana inclosos en la base de dades etnobotanica.cat.

5. S'han recopilat 1401 noms populars per als 517 tàxons citats, dels quals se n'identifiquen 250 de catalans no documentats en les obres incloses al projecte *Recull de noms catalans de plantes*, que conté 30000 denominacions, la qual cosa significa un grau de novetat important. L'índex d'etnofitonímia és del 30%, o sigui, els informants han donat nom a aproximadament un terç de les plantes de la flora de Mallorca. L'índex de diversitat lingüística en la fitonímia és del 2,71 (per a cada tàxon es donen, en mitjana, uns tres noms populars). S'ha proposat un nou índex, que hem anomenat d'etnofitonímia al·lòctona, que és la proporció de tàxons amb algun nom popular que prové de llengües diferents del català – encara que aquest tàxon també tingui noms catalans – respecte el total de tàxons recollits. En el nostre cas, és del 28%, amb un clar predomini, dins dels noms forasters, dels castellans.

6. El grau de novetat de l'etnomedicina mallorquina, després de fer un buidatge de més de 200 obres amb informació d'interès etnobotànic d'àmbit majoritàriament mediterrani, és força alt per a ser un estudi etnobotànic tan actual, car consisteix en 38 tàxons poc citats i 306 reports d'ús que no apareixen o són recollits en menys de tres obres de referència. Com més tard en el temps recollim aquestes informacions, menys tàxons i reports nous trobem. S'han recopilat 255 tàxons útils en medicina humana (137 de silvestres), amb un total de 1811 citacions d'ús amb un consens de tres informants. Per tal d'avaluar quina és la subcategoria més destacada (en aquest estudi, l'antihelmíntica, seguida de la tranquil·litzant i l'antiinflamatòria gàstrica), s'ha proposat un nou índex, que hem anomenat d'importància medicinal (IM), que és la proporció d'importància relativa obtinguda de dividir el total de citacions per una categoria d'ús específica amb el nombre de tàxons que tenen aquest ús. L'IM és un bon indicador del consens entre els tàxons i les activitats farmacològiques, i facilita la determinació dels que podrien ser nous medicaments tradicionals amb plantes (MTP) o nous complementos alimentaris.

7. S'han recopilat 159 mesclades de plantes (110 tàxons i 662 citacions d'ús), també amb activitat medicinal, majoritàriament anticatarral. Les formes farmacèutiques més usades són les d'aplicació interna, destacant tant per a les preparacions simples com per les barreges, les tisanes (aproximadament un 40% de totes les preparacions en ambdós casos). Les parts de planta més usades tant per a les barreges com per a les preparacions simples són la part aèria, les fulles i el fruit. Aquestes dades s'inclouen en el model d'estudi etnobotànic fet en territoris europeus, en els quals les citacions anticatarrals, les tisanes i les parts aèries són també les més destacades.

8. Per a les dades referides a la medicina animal, els informants citen 92 remeis veterinaris referits a 53 tàxons. D'aquests remeis, 52 són exclusius per a animals i 40 són compartits amb la medicina humana. Les plantes amb ús veterinari més citades pels mallorquins són l'olivera (*Olea europaea* var. *europaea*) i la ruda (*Ruta chalepensis*), amb les indicacions repel·lent d'insectes i antiestàtic ruminal, respectivament. L'índex d'etnoveterinaricitat (proposat en un article amb dades d'aquesta tesi) és del 0,03 i el factor de consens d'informants per aquest tipus d'ús del 43%. L'aportació d'aquest estudi en el coneixement general de l'etnoveterinària catalana no és tan significatiu com en altres treballs fets en comarques en què la ramaderia és encara un dels motors de l'economia.

9. Els informants han citat 72 tàxons per als quals s'ha de tenir alguna precaució a l'hora de fer-ne ús, tant medicinal com alimentari, amb un total de 323 reports. La majoria de les informacions es refereixen a la presa de la planta per via interna i a un grau baix de toxicitat. Havent fet la revisió bibliogràfica d'obres etnobotàniques anteriors, es conclou que el coneixement popular de les plantes nocives o tòxiques és bastant homogeni i no varia gaire respecte del coneixement bibliogràfic actual.

10. Del total de tàxons citats com a alimentaris en humans (199), el 67% són cultivats o comprats, i la resta, silvestres. S'han recollit 714 reports d'ús únics, i l'espècie amb més citacions és el fonoll (*Foeniculum vulgare*), per les seves propietats condimentàries, seguida de les arbores (*Arbutus unedo*), consumides generalment fresques sense preparació, el pebre vermell (*Capsicum annuum*) i el

llorer (*Laurus nobilis*) com a condiments, i les móres d'abatzer (*Rubus ulmifolius*) i la cama-roja (*Cichorium intybus*), menjades fresques o en pastissos i en amanida. Un total de 146 tàxons són ahora alimentaris i medicinals, i un 19% de les plantes medicinals són ahora també condimentàries. La coincidència amb les dades sobre plantes alimentàries dels treballs precedents és gairebé total, trobem molt poca novetat a Mallorca, amb excepció de les espècies que són endèmiques de l'illa o les que hi creixen amb més abundància que en altres zones estudiades; destaquen el càrritx (*Ampelodesmos mauritanica*), algunes vaumes (*Lavatera arborea* i *Lavatera cretica*), els vitracs (*Allium triquetrum*) i l'ormí (*Salvia microphylla*). Tot i no haver-se considerat un dels temes principals d'estudi, s'han recollit 103 citacions d'ús de vegetals en alimentació animal per a 62 tàxons. Les plantes més citades es refereixen sobretot a l'engreixament dels porcs – que a la vegada són un dels productes principals de l'alimentació a Mallorca – i són les garroves (*Ceratonia siliqua*), les figues (*Ficus carica*) i les figues de moro (*Opuntia maxima*). La recollida d'informació sobre plantes silvestres comestibles ha servit de punt de partida per a un estudi a nivell estatal (península Ibèrica i Balears), la hipòtesi de partida del qual és que els factors socioculturals (i no tant els ecològics) són els responsables dels canvis dels patrons de consum, recol·lecció i comercialització de les espècies silvestres.

11. Per als usos que no són ni alimentaris ni medicinals els informants han citat 351 tàxons i 1142 reports d'ús únics. La subcategoria d'ús més repetida és la de maneig agrosilvopastoral (ús hortícola/agrícola), i l'espècie més destacada és l'albó (*Asphodelus aestivus*), especialment lligada a l'elaboració de canyissos per a assecar figues (*Ficus carica*). Un total de 27 tàxons són compartits quan es fa la comparació dels resultats d'altres usos a Mallorca amb els d'alguns estudis fets a Catalunya, i representen el punt de partida per a una anàlisi més profunda d'aquesta subcategoria. La inclusió d'aquest tipus d'usos diferents als alimentaris i medicinals en els estudis d'etnobotànica dóna idea de la importància social de les plantes en temps passats.

12. Les persones informants d'aquest estudi segueixen fent ús de teràpies naturals apreses d'antic, sobretot per a les dolences més lleus (digestives, respiratòries,

etc.), i també estan obertes a aprendre'n de noves. Es tracten, en la majoria de casos, de manera complementària als medicaments industrials o convencionals. Els estudis etnobotànics com aquest (que inclouen un catàleg molt complet de l'etnomedicina mallorquina) poden ser una eina molt útil per a les administracions en salut pública per tal de facilitar i millorar la detecció i prevenció d'interaccions i altres problemes resultants de combinar plantes medicinals i medicaments de síntesi, i també per a encoratjar la seguretat en la prescripció i el consell farmacèutic per part dels professionals de la salut.

13. Moltes de les citacions tant etnoveterinàries com etnomèdiques en general descrites pels informants de Mallorca s'han deixat d'usar actualment en els entorns habituals d'ús citats a causa dels canvis socioculturals produïts a l'illa i és molt important que s'hagin pogut col·lectar abans de perdre's, i no només com a herència cultural que són, sinó també com a possibles fonts de nous medicaments tant per als animals com per a les persones.

14. Aquest treball és el primer estudi etnobotànic complet sobre Mallorca i contribueix importantment a incrementar les dades etnobotàniques disponibles dels territoris del domini lingüístic català (i en general a l'Europa meridional), i formarà part de la futura metaanàlisi que es prepara abastant tota la informació del conjunt de treballs del grup EtnobotCat. Aquesta metaanàlisi serà possible gràcies a l'aportació metodològica realitzada en el transcurs d'aquesta tesi basada en la sistematització rigurosa de les dades i en la combinació de mètodes multidisciplinars, lligats sobretot a l'antropologia social.

15. La informació recollida en aquest treball és un bon punt de partida per a estudis futurs, tant en l'àmbit acadèmic com en la recerca científica aplicada (i molt especialment lligada a les activitats etnofarmacològiques de les plantes) i en la recerca social. Havent fet la catalogació d'aquests sabers, s'obren noves perspectives d'ús i de coneixement de les plantes de l'illa. La tasca dels futurs estudis etnobotànics a Mallorca és, doncs, fer ús de la informació recollida en aquest treball, comparar-la i enfortir-la, mantenint la diversitat dels coneixements i de les respostes. A Mallorca, el diàleg etnobotànic entre persones i institucions (i

també entre generacions) és molt necessari perquè la pressió de l'aculturació en el tema de les plantes, els seus noms i els seus usos tradicionals és molt remarcable.

